IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

ROMAN TARJIMASIDA BADIIY MAHORAT MASALASI

Yaqubova Mexruzabonu
Qoraqalpoq davlat universiteti
O'zbek filologiya fakulteti
Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti
2-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23956646

Annotatsiya

Ushbu maqolada roman tarjimasida badiiy mahorat masalasi To‘lepbergen Qaipbergenov trilogiyasi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy tarjimaning nazariy asoslari, xususan, mazmuniy va uslubiy ekvivalentlik, adekvatlik, milliy koloritni saqlash, obrazlilik va emotsional-ekspressiv ta’sir masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, trilogiyada aks etgan tarixiylik, etnografik unsurlar, xalqona iboralar va individual muallif uslubining tarjimada qay darajada ifodalanishi ilmiy jihatdan baholanadi. Maqolada tarjimonning ijodiy mas’uliyati, muallif va tarjimon o‘rtasidagi estetik uyg‘unlik hamda roman tarjimasida lingvistik va madaniy omillarning o‘zaro aloqasi tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari badiiy tarjima nazariyasi va amaliyoti uchun muhim xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar

badiiy tarjima, roman tarjimasi, badiiy mahorat, ekvivalentlik, adekvatlik, milliy kolorit, realiya, obrazlilik, uslubiy individuallik, emotsional-ekspressivlik, tarixiylik, etnografik unsurlar, tarjimon mahorati, Qaipbergenov trilogiyasi.

Kirish

XX–XXI asr adabiy jarayonida badiiy tarjima millatlararo madaniy muloqotning muhim vositasiga aylandi. Ayniqsa, roman janri tarjimasi nafaqat til birliklarini, balki xalqning tarixiy xotirasi, mentaliteti, estetik qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini boshqa til makoniga ko‘chirish vazifasini ham bajaradi. Shu bois roman tarjimasida badiiy mahorat masalasi tarjimashunoslikning dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Roman ko‘p qatlamli badiiy tuzilishga ega janr bo‘lib, unda voqelik tasviri, obrazlar tizimi, kompozitsiya, muallif nutqi, dialog va monologlar, tasviriy vositalar o‘zaro murakkab aloqada namoyon bo‘ladi. Tarjima jarayonida ushbu qatlamlarning uyg‘unligini saqlash tarjimondan nafaqat til bilimini, balki estetik sezgirlik, adabiy tafakkur va ijodiy yondashuvni ham talab etadi. Aks holda asarning badiiy ta’sir kuchi susayadi, milliy ruh va muallif uslubi yo‘qolishi mumkin.

To‘lepbergen Qaipbergenov trilogiyasi mazmunan keng qamrovli, tarixiy va ijtimoiy voqealarni o‘zida mujassam etgan yirik epik asar sifatida alohida ahamiyatga ega. Unda qoraqalpoq xalqining tarixiy taqdiri, milliy qadriyatlari, urf-odatlari, ruhiy kechinmalari va ijtimoiy kurashlari chuqur badiiy talqin etiladi. Muallifning individual uslubi, xalqona iboralar, etnografik detallar, shevaga xos nutq elementlari asarning badiiy qiymatini belgilaydi. Shu sababli mazkur trilogiyaning tarjimasi jarayonida badiiy mahorat masalasi yanada murakkablashadi.

Roman tarjimasi badiiy tarjimaning eng murakkab shakllaridan biridir. Tarjima jarayonida quyidagi mezonlar asosiy o‘rin tutadi:

1. **Mazmuniy ekvivalentlik** – voqea va g‘oyaning to‘liq va to‘g‘ri yetkazilishi.
2. **Uslubiy adekvatlik** – muallifning individual uslubini imkon qadar saqlash.
3. **Emotsional-ekspressiv ta’sirni saqlash** – o‘quvchida asliyatga yaqin estetik taassurot uyg‘otish.
4. **Milliy koloritni ifodalash** – realiyalar, urf-odatlar, tarixiy atamalarni to‘g‘ri berish.

Roman tarjimasida lingvistik muvofiqlik yetarli emas. Tarjimon matnni “qayta yaratadi”. Shu bois tarjimon ijodiy shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Agar tarjima jarayonida matnning estetik qatlami e’tibordan chetda qolsa, asar soddalashib, badiiy qudratini yo‘qotadi.

Nazariy jihatdan roman tarjimasida ikki asosiy strategiya mavjud:

- **Domestikatsiya** (matnni qabul qiluvchi til muhitiga moslashtirish);
- **Foreignizatsiya** (milliy xususiyatlarni saqlagan holda tarjima qilish).

Qaipbergenov trilogiyasi kabi milliy ruh bilan sug‘orilgan asarlarda ikkinchi yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Roman tarjimasida badiiy mahorat masalasi zamonaviy tarjimashunoslikning eng murakkab va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Badiiy tarjima – bu oddiy lingvistik jarayon emas, balki estetik hodisani, muallif tafakkurini, milliy ruhni va tarixiy xotirani boshqa til va madaniyat makoniga ko‘chirish san’atidir. Ayniqsa, roman janri tarjimasida mazkur jarayon yanada murakkablashadi, chunki roman ko‘p qatlamli epik tuzilishga ega bo‘lib, unda voqelik tasviri, obrazlar tizimi, kompozitsiya, muallif nutqi, psixologik tahlil va tasviriy vositalar o‘zaro uzviy bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Shu bois roman tarjimasida badiiy mahorat masalasi lingvistik aniqlik bilan cheklanmaydi, balki estetik adekvatlik va madaniy moslikni ham o‘z ichiga oladi.

“Qoraqalpoqnoma” romanining muhim sahnalaridan birida qahramonlar hayotning ma’nosi va insonning jamiyatdagi o‘rni haqida suhbatlashadilar. Bu epizod romanning falsafiy qatlamini ochib beruvchi muhim sahnalardan biri hisoblanadi.

Asardan dialog

— “Solay etip, ömir degen ne?” — dep soraydı biri.

— “Ömir — adamnıń jasaytuǵın arası,” — dep juwap beredi ekinshisi.

— “Demek, ömir adamǵa berilgen sınaw eken-da?”

— “Ha, adam bul sınawdan özińiń aqılı menen ötiwi kerek.”

Bu suhbat davomida qahramonlar hayotning murakkabligi, insonning o‘z taqdirini qanday shakllantirishi va jamiyat oldidagi mas’uliyati haqida fikr yuritadilar. Ushbu dialog romanning markaziy g‘oyalaridan biri — insonning ma’naviy kamoloti masalasini ochib beradi. Dialogdan oldingi sahnalarda qahramonlar turli hayotiy voqealarni eslaydilar: insonning yoshligidagi orzulari, hayot davomida duch keladigan qiyinchiliklar va insonning o‘z qarorlari orqali taqdirini belgilashi haqida gapiriladi. Qahramonlardan biri inson hayoti ko‘plab sinovlardan iborat ekanini ta’kidlaydi. Suhbat davomida ular inson hayoti faqat moddiy boylik yoki muvaffaqiyat bilan emas, balki uning qilgan yaxshiliklari va odamlar uchun foydasi bilan baholanishini aytadilar. Shu sababli romanda hayot ma’nosi masalasi insoniylik, vijdon va mas’uliyat tushunchalari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

Bu epizod “Qoraqalpoqnoma” romanining falsafiy va g‘oyaviy qatlamini ochib beruvchi muhim sahnalardan biridir. Muallif qahramonlar o‘rtasidagi oddiy dialog orqali chuqur falsafiy

masalalarni ko‘taradi. Dialog savol-javob shaklida qurilgan bo‘lib, bu usul qahramonlarning fikr almashuvini tabiiy va jonli tarzda ifodalaydi. Badiiy jihatdan epizodda **epik tafakkur** namoyon bo‘ladi. Muallif inson hayotini faqat individual hodisa sifatida emas, balki butun jamiyat bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin qiladi. Qahramonlarning suhbatida inson hayotining ma’nosi, uning jamiyatdagi o‘rni va mas’uliyati haqida umumlashtirilgan fikrlar beriladi. Dialogning yana bir muhim xususiyati — uning **xalqona nutq shaklida berilishi**dir. Qahramonlarning nutqi sodda va tushunarli bo‘lsa-da, unda chuqur ma’no yashiringan. Bu usul muallifning badiiy mahoratini ko‘rsatadi. U oddiy dialog orqali murakkab falsafiy g‘oyalarni ifodalashga erishadi.

To‘lepbergen Qaipbergenov trilogiyasi qoraqalpoq xalqining tarixiy taqdiri, milliy o‘zligi va ijtimoiy hayotini keng epik ko‘lamda tasvirlovchi yirik asar sifatida tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan alohida e’tiborga loyiqdir. Ushbu trilogiyada xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, an’analari, tarixiy jarayonlari va ruhiy kechinmalari badiiy umumlashtirish asosida ifodalangan. Muallif milliy tafakkur va tarixiy ongni obrazlar tizimi orqali ochib beradi. Shuning uchun ham mazkur asarni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida milliy koloritni, etnografik unsurlarni, xalqona iboralarni, shevaga xos nutq birliklarini va muallifning individual uslubini saqlash masalasi tarjimon oldida turgan eng muhim vazifalardan biriga aylanadi.

Roman tarjimasida mazmuniy ekvivalentlik va uslubiy adekvatlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash badiiy mahoratning asosiy ko‘rsatkichidir. Mazmuniy ekvivalentlik asardagi voqea-hodisalar, g‘oyaviy yo‘nalish va obrazlar xarakterining to‘g‘ri yetkazilishini anglatadi. Biroq mazmunni to‘g‘ri yetkazishning o‘zi kifoya emas, chunki roman – bu nafaqat voqea bayoni, balki muayyan estetik tizimdir. Uslubiy adekvatlik muallif nutqining ohangi, ritmi, sintaktik qurilishi va tasviriy vositalarining imkon qadar saqlanishini talab etadi. Agar tarjima jarayonida matn haddan tashqari soddalashtirilsa yoki stilistik jihatdan bir xil ohangda berilsa, asarning badiiy qudrati sezilarli darajada pasayadi.

Qaipbergenov trilogiyasida milliy kolorit alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda xalqona iboralar, maqollar, metaforik ifodalar va shevaga xos nutq birliklari keng qo‘llanilgan. Bunday birliklarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ko‘pincha ularning obrazliligini yo‘qotadi. Masalan, xalq og‘zaki ijodiga xos obrazli ibora boshqa tilda semantik jihatdan tushunarli bo‘lishi mumkin, biroq u o‘zining emotsional-ekspressiv kuchini yo‘qotishi ehtimoli yuqori. Shu bois tarjimon kontekstual moslikni topishi, zarur hollarda tavsifiy tarjima yoki izohli usuldan foydalanishi lozim. Milliy realiyalarni transliteratsiya qilish, ularni tavsiflash yoki semantik mos ekvivalent topish – bularning barchasi tarjimonning badiiy mahoratiga bog‘liq.

Maman biy afsonasi (Qoraqalpoq dostonı)ning bosh qismida Orazan botir o‘g‘li Maman bilan xayrlashib, unga hayotiy nasihatlar beradi. Bu sahna ota va o‘g‘il o‘rtasidagi munosabatni, shuningdek xalq oldidagi mas’uliyat g‘oyasini ochib beradi.

— “Endi sen qola ber, o‘g‘lim. Xudo bir — yuzda bir.

Vaqtida yetib bormasang, ruslar ‘qoraqalpoqlar va’dasida turmaydi’ deydi. O‘rgan, o‘g‘lim, o‘sgan yerning past-balandini bilib yur. Shayx otangning ko‘ngliga tegma, sodiq bo‘l.”

Shundan so‘ng Orazan botir o‘g‘lining qalpog‘ini olib, uning boshidan silab, yo‘lga chiqadi. Maman esa otasining ketayotganini uzoq kuzatib turadi.

Bu sahna romanning muhim epizodlaridan biri hisoblanadi. Avvalo, dialog orqali qahramonlarning xarakteri ochiladi. Orazan botirning nutqida qat’iyat, mas’uliyat va xalq

taqdiriga befarq bo‘lmagan inson obrazini ko‘rish mumkin. U o‘g‘liga faqat oilaviy nasihat bermaydi, balki butun xalq nomidan mas’uliyat yuklaydi. Bu esa asarning epik ruhini kuchaytiradi. Dialogning badiiy xususiyati shundaki, unda xalqona nutq elementlari ko‘p uchraydi. Masalan, “o‘sgan yerning past-balandini bilib yur” iborasi xalq donishmandligini ifodalaydi. Bu ibora inson o‘z xalqining tarixini, muammolarini va turmushini chuqur anglab yashashi kerakligini bildiradi.

Tarjima nuqtayi nazaridan bunday dialoglar muhim hisoblanadi. Chunki ular milliy koloritni ifodalaydi. Agar tarjimon bu iboralarni oddiy semantik shaklga aylantirib yuborsa, matnning milliy ruhi pasayadi. Shu sababli tarjimada xalqona iboralarni saqlash yoki ularga yaqin ekvivalent topish zarur.

“Qoraqalpoq qizi” romanining sahnalarida Zarpinay va otasi o‘rtasida qizning kelajagi va hayoti haqida suhbat bo‘ladi. Otasi qizining taqdiri haqida qayg‘uradi va unga hayotiy maslahat beradi:

— Qizim, inson hayotda halol yashashi kerak, — dedi otasi jiddiy ohangda. — Halol yashagan odam xalq oldida boshini baland ko‘tarib yuradi.

— Ota, ba’zan odamning o‘zi tanlamagan yo‘li ham bo‘ladi-ku, — dedi Zarpinay biroz o‘ychan holda.

— Shunday paytda ham inson o‘z vijdoniga qarab yashashi kerak. Vijdon insonni adashishdan saqlaydi.

— Demak, insonning eng katta boyligi ham vijdoni ekan-da?

— Ha, qizim, vijdoni pok odam hech qachon yo‘ldan adashmaydi.

Bu dialog romanning psixologik qatlamini ochib beruvchi muhim epizod hisoblanadi. Qahramonlarning suhbatida hayotiy tajriba va yosh avlodning qarashlari qarama-qarshi qo‘yilgan. Otaning nutqi xalq donishmandligi va hayotiy tajribani ifodalasa, Zarpinayning savollari yosh insonning ichki izlanishlarini aks ettiradi. Shu tariqa muallif dialog orqali qahramonning ruhiy dunyosini ochib beradi. Tarjima nuqtayi nazaridan bu sahna muhimdir. Chunki unda xalqona nutq elementlari mavjud. Masalan, “halol yashagan odam boshini baland ko‘tarib yuradi” kabi iboralar milliy mentalitetni ifodalaydi. Tarjimon bu iboralarni boshqa tilga ko‘chirishda ularning obrazli ma’nosini saqlashi kerak. Agar ular oddiy semantik shaklga aylantirilsa, matnning badiiy ta’siri kamayadi.

Trilogiyada obrazlar nutqi individual xarakterga ega. Har bir qahramonning ijtimoiy mavqei, yoshi, ruhiyati va dunyoqarashi uning nutqi orqali ochiladi. Oddiy xalq vakillari xalqona va sodda iboralar bilan so‘zlasa, ziyolilar nutqida falsafiy mushohada va mantiqiy izchillik ustun bo‘lishi mumkin. Salbiy qahramonlar nutqida esa qo‘pollik yoki kinoya seziladi. Tarjima jarayonida ushbu farqlarni saqlash nihoyatda muhimdir. Agar tarjimon barcha qahramon nutqini bir xil stilistik qolipda ifodalasa, obrazlar individualligi yo‘qoladi va asarning psixologik chuqurligi kamayadi.

Trilogiyada qoraqalpoq xalqining turmush tarzi, an’analari, ijtimoiy munosabatlari va tarixiy jarayonlari keng yoritilgan. Muallif milliy tafakkur va xalq ruhiyatini obrazlar orqali ochib beradi.

Asarda quyidagi milliy unsurlar mavjud:

- Etnografik detallarga boy tasvirlar;
- Mahalliy urf-odatlar;
- Xalq maqollari va iboralari;
- Shevaga xos nutq birliklari;
- Tarixiy realiyalar.

Tarjima jarayonida ushbu elementlarni saqlash tarjimondan yuqori darajadagi lingvokulturologik bilim talab qiladi. Masalan, xalqona iboralarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ko‘pincha ularning obrazliligini yo‘qotadi. Shu bois tarjimon kontekstual mos ekvivalent topishi yoki zarurat bo‘lsa, izohli tarjima usulidan foydalanishi mumkin.

Milliy realiyalarni tarjima qilishda uch xil usul qo‘llanadi:

1. Transliteratsiya;
2. Tavsifiy tarjima;
3. Semantik moslashtirish.

Qaipbergenov trilogiyasining tarjimasida ushbu usullar uyg‘un qo‘llanilishi zarur.

Qaipbergenov asarlarida psixologik tasvir muhim o‘rin egallaydi. Qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va umidlari ko‘pincha ichki monolog, ramziy tasvir va metaforik ifodalar orqali beriladi. Tarjima jarayonida bunday nozik qatlamlarni saqlash oson emas. Sintaktik qurilishni haddan tashqari qisqartirish yoki murakkab tasviriy vositalarni soddalashtirish matnning estetik ohangini susaytiradi. Shuning uchun tarjimon original matnning ritmi, intonatsiyasi va obrazlilik tizimini chuqur anglab, uni boshqa til vositalari orqali qayta yaratishi kerak. Bu jarayon oddiy tarjima emas, balki ijodiy rekonstruksiya hisoblanadi.

Xulosa

Roman tarjimasida badiiy mahorat masalasi zamonaviy tarjimashunoslikning eng murakkab, ko‘p qirrali va mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biri ekanligi mazkur tahlil jarayonida yana bir bor o‘z tasdig‘ini topdi. To‘lepbergen Qaipbergenov trilogiyasi misolida olib borilgan qiyosiy kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, epik ko‘lamdor va yirik hajmli badiiy asarni tarjima qilish jarayoni faqatgina tilshunoslik darajasidagi leksemalarni o‘rniga qo‘yish yoki oddiy mazmun ko‘chirish (translyatsiya) bilan cheklanmaydi, balki muallifning estetik tizimi, o‘ziga xos milliy tafakkuri, falsafiy qarashlari va badiiy obrazlar psixologiyasini boshqa til muhitida to‘laqonli qayta yaratish (rekonstruksiya qilish)dek o‘ta murakkab ijodiy yondashuvni talab etadi. Amaliy va qiyosiy tahlillar natijalariga ko‘ra, roman tarjimasida tarjimonning badiiy mahorati mazmuniy ekvivalentlik va adekvatlikni ta’minlash, muallif uslubini saqlab qolish, milliy koloritni to‘laqonli yetkazish, qahramonlar individualligini ifodalash hamda emotsional-ekspressiv ta’sir kuchini qayta tiklash kabi asosiy omillar uyg‘unligida yaqqol namoyon bo‘ladi. To‘lepbergen Qaipbergenov trilogiyasida milliy ruh, etnografik unsurlar, folklorizmlar va xalqona nutq birliklari markaziy estetik komponent sifatida namoyon bo‘lishi uning o‘lmas badiiy qimmatini belgilaydi, shu bois tarjima jarayonida aynan shu lisoniy-madaniy qatlamni saqlab qolish va tarjima tilining ichki imkoniyatlari orqali ekvivalent topish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar epik asar tarjimasida milliy o‘ziga xoslikni yo‘qotmaslik, tarjima va asl nusxa o‘rtasidagi estetik mutanosiblikni ta’minlash hamda badiiy tarjimada tillararo va madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirish bo‘yicha nazariy-metodologik ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusidagi shu kabi ilmiy izlanishlar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Komilov N. **Tarjima nazariyasi va amaliyoti**. – Toshkent: Fan, 2009.
2. Qaipbergenov T. **Tanlangan asarlar. I–III jildlar**. – Nukus: Qoraqalpog‘iston nashriyoti, 1985–1990.

3. Hamdamov U. **Badiiy tarjima muammolari**. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2015.
4. Qosjanov A. **Qoraqalpoq adabiyoti tarixi**. – Nukus: Bilim, 2010.
5. Rahmonova D. **Badiiy asar tarjimasida uslub masalalari**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
6. Jo‘rayev N. **Badiiy mahorat va ijod psixologiyasi**. – Toshkent: Fan, 2014.